

EDUARD URBANEK

O ZNOVUZAHÁJENÍ VÝUKY SOCIOLOGIE NA FILOSOFICKÉ FAKULTĚ KU

Když nahlédneme do seznamů přednášek na filosofické fakultě KU z poválečných let, můžeme zjistit, že poslední zmínky o sociologii jsou ze studijního roku 1949—1950. V seznamu přednášek letního semestru školního roku 1948—49 je ještě sociologie uváděna v rubrice I. — vědy filosofické a pedagogika — jako samostatná disciplína s vlastními přednáškami, seminářem a proseminářem. V seznamu přednášek ze studijního roku 1949—50, který obsahuje výtah z ustanovení o reformovaném studiu na filosofické fakultě, sociologie již není samostatně uvedena v I. části, kde jsou oznamovány povinné přednášky a cvičení pro I.—IV. semestr. Jsou zde sice spolu s filosofií uváděny v nadpisu sociální vědy, ale o vlastní sociologii již není zmínka. Je tu dialektický a historický materialismus a politická ekonomie, ale vlastní sociologické disciplíny chybí. Až teprve ve druhé části seznamu, kde jsou přednášky a cvičení pro V.—VIII. semestr a nepovinné přednášky pro I.—IV. semestr, se objevuje ještě sociologie, ale již jen pod hlavičkou filosofie a sociálních věd. Profesor Král tu má přednášku Hlavní problémy současné sociologie a tehdy ještě soukromý docent Galla přednášku Učení marxismu-leninismu o státě a revoluci. Soukromý docent přírodovědecké fakulty A. Boháč oznamuje přednášku Populační a společenské teorie od vystoupení K. Marxe. V prosemináři filosofickém a sociálně vědním má profesor Král Výklad základních pojmů sociologických, v semináři filosofickém a sociálně vědním Problémy současné společnosti. Kromě toho profesor Svoboda oznamuje pro filosofický a sociálněvědný seminář rozbor a kritiku Masarykovy „Otázky sociální“. A. Boháč ještě rozebírá populační a sociální jevy.

Tyto uvedené změny — se sociologií se již nepočítá pro reformované studium — byly jen vnějším projevem nebo výrazem procesů, které v podstatě vedly k vyloučení a k likvidaci sociologie jako samostatné disciplíny a oboru na filosofické fakultě. Není zde místa na podrobný rozbor příčin a důvodů, jež vedly k těmto opatřením. Jistě tu měla svou roli i skutečnost, že v Sovětském svazu byla již sociologie jako údajná buržoazní pavěda na dlouhá léta zlikvidována. Kromě toho tehdy nebyly vzácné představy, že historický materialismus v podstatě nahradí sociologii, a jeho zavedení na filosofické fakultě bylo vlastně počátkem konce sociologie. Tento předpoklad sám o sobě nebyl neoprávněný. Teoreticky je možné chápat — a takové pojetí se vyskytuje i dnes — historický materialismus jako

marxistickou sociologii. Ovšem v atmosféře a v podmínkách vznikajícího a rozvíjejícího se kultu osobnosti, v době nadvlády dogmatismu ani historický materialismus nemohl podstatně nahradit a teoreticky i metodologicky překonat obecné konceptce buržoazní sociologie. Je proto možné se značnou dávkou jistoty předpokládat, že i v případě, kdyby tehdy sociologie zůstala, postihl by ji asi úděl všech ostatních společenských věd. Byla by dogmatickou, společenskovědní disciplínou, jejímž hlavním úkolem by byla apologetika politické praxe, nebo by její problematika byla jednoznačně zredukována především na úkoly propagandistické.

Zůstává tedy jednoznačným faktem, že v roce 1950 mizí z filosofické fakulty sociologie jako samostatný studijní a vědecký obor. Jistě, zůstaly i v rámci filosofie a jiných společenských věd sociologické problémy a otázky. Mnozí posluchači fakulty, kteří začali studovat sociologii dříve, se zabývali v rámci filosofie nadále sociologickou problematikou a psali diplomové práce z oblasti sociologie. Ale to všechno již byly jen poslední tendence a projevy. Od r. 1952—53 mizí konkrétní sociologická problematika, jen některé otázky, kterými se zabývají sociologové, byly okrajově nebo metodami a způsoby, jež odpovídaly období kultu, rozvíjeny v rámci filosofie a částečně i historie. To se týká například problémů teorie tříd a třídního boje, otázek revoluce, rolnické a národnostní otázky, otázek míru a války a podobně. Obdobně i některé práce z etiky se alespoň v určitých bodech stýkaly se sociologií. To ovšem bylo velice málo. Základní skutečnost, že na relativně dlouhou dobu zmizela sociologie jako vědní a studijní obor, měla velmi neblahé důsledky. Sociologie nebyla pěstována a rozvíjena jako moderní společenskovědní disciplína, nebyli vůbec posluchači sociologie, mnohé závažné a palčivé problémy společenského vývoje vlastně byly mimo okruh jakéhokoli vědeckého nebo teoretického zájmu.

Teprve po XX. sjezdu KSSS se vytvořily podmínky, aby se začalo velmi nespěšně a postupně o sociologii znovu uvažovat. Od roku 1958 se objevují diplomové práce, které již vykazují silnější tendenci k sociologické problematice. Přitažlivě působí příklad Polska, kde měla sociologie vždy větší tradice a také byla méně a kratší dobu potlačena. Určitý vliv též měla lepší informovanost o zahraniční literatuře, první publikace a knihy z oblasti sociologie, které se k nám dostávaly. Je však velmi zajímavé, že od teoretického zájmu a teoretické aktivity zájemců o sociologii na fakultě i mimo fakultu byla ještě velmi daleká cesta k institucionálnímu a oficiálnímu prosazení návratu sociologie na vysoké školy, zvláště pak na filosofickou fakultu. Diskuse o sociologii, o jejím vztahu k filosofii, vědeckému komunismu a k historickému materialismu již probíhaly na konci padesátých let, kdy se také objevuje první publikace o empirické sociologii (Klofáč, Tlustý). První přednáška ze sociologie na filosofické fakultě pro filosofy byla však realizována teprve v roce 1964. V tomtéž roce již také vzniklo z pověření a iniciativy prof. Svobody na katedře oddělení sociologie. Určitý tlak vykonávaly i jiné vysoké školy a instituce, kde v důsledku příznivější situace nebo větší iniciativy vznikají první sociologická pracoviště a oddělení ještě dříve než na filosofické fakultě.

O potřebě rozvoje sociologie na fakultě, o nutnosti jejího znovuzavedení a jejího studia nebylo v oddělení sociologie na katedře filosofie pochyb. Bylo tu však málo pracovníků (ze začátku jen 3), malé nebo žádné zkušenosti s výukou sociologie, znalost zkušeností ze zahraničních fakult byla naprosto nedostatečná. Problém byl také v tom, že nebyl nikdo, kdo by byl ochoten vzít si na starost těžký a nevděčný úkol zavést znovu sociologii jako studijní a vědecký obor na filosofickou fakultu. Hrozilo nebezpečí, že určité zpoždění, které filosofická fakulta měla ve srovnání s jinými fakultami a institucemi, se ještě zvětší. Na jaře roku 1965 z iniciativy prof. Svobody a pracovníků oddělení sociologie byl jmenován vedoucí oddělení s hlavním cílem a úkolem otevřít již ve školním roce 1965/66 studium sociologie. Znamenalo to vypracovat urychleně učební plány, provést první přijímací pohovory a zahájit v říjnu 1965 přednášky a semináře. Bylo využito zkušeností varšavské a bělehradské university, byly navázány kontakty s brněnskou a bratislavskou fakultou, kde probíhaly podobné přípravy. S nedostatečným počtem učitelů (jen 4), bez místností, bez materiálního zajištění, jedině s pomocí katedry filosofie bylo možno přijmout přes třicet studentů na studium sociologie v kombinaci s filosofií. Výuka, přednášky a semináře byly zahájeny v pořádku a včas. Od školního roku 1965—66 má filosofická fakulta KU jako centrum všech základních moderních společenskovědních disciplín znovu posluchače sociologie a je zde přednášena a rozvíjena sociologie jako studijní a vědecký obor.

Od 1. ledna 1966 byl oficiálně jmenován vedoucí katedry a katedra byla ustavena i institucionálně. Na základě zkušeností s prvním ročníkem byly připraveny pohovory pro školní rok 1966—67 a byli rovněž přijati posluchači pro studium sociologie také někteří vynikající studenti z vyšších ročníků filosofie. V současné době je na filosofické fakultě 76 posluchačů sociologie v denním studiu a 40 posluchačů v různých formách studia při zaměstnání. V souladu s tradicemi fakulty i s přáním některých oborů zastoupených na fakultě byli přijati na studium sociologie studenti s kombinací sociologie s ekonomikou, etnografií a historií. Přípravuje se také pro další léta studium sociologie pro některé vybrané posluchače studia zemí Asie a Afriky.

Institucionální ustavení katedry a jmenování vedoucího nevedlo však bohužel k vyřešení všech základních požadavků a nároků nového oboru. Katedra sociologie je ve srovnání s jinými katedrami filosofické fakulty pracovištěm, které plní podobně jako jiné všechny základní funkce a úkoly rozvoje oboru. Není však ještě dosud katedrou v plném slova smyslu, protože nemá zajištěny základní existenční podmínky pro svou práci. Katedra má i nadále nedostatek pracovníků, přestože se v tomto směru situace zlepšila, nemá místnosti, nemá žádné technické a materiální vybavení pro organizování konkrétních sociologických výzkumů. Dotace na nákup sociologické literatury a časopisů, zvláště pak na nákup sociologické literatury ze zahraničí jsou nedostatečné. Patnáct let vynucené přestávky

ve výuce sociologie poznamenaly také sociologickou knihovnu. Chybí základní významná díla světové sociologické literatury za patnáct let. Zřízení a vybudování navrhované sociologické laboratoře je v nedohlednu. Práci katedry také brzdí a omezuje skutečnost, že na fakultě nebyly rozvíjeny příbuzné a různé pomocné vědní obory jako sociální psychologie, kulturní a sociální antropologie, politická věda a teorie řízení.

Přes všechny tyto základní nedostatky, jejichž rychlé řešení je naprosto nutné, však probíhá a pokračuje příprava nových sociologů. Studium sociologie je především v prvních dvou ročnících koncipováno tak, aby posluchači dostali hluboké a obsáhlé teoretické, metodologické i historické znalosti. Převládají proto předměty teoretické, důraz se klade na dějiny sociologie světové, československé, dějiny politických teorií a dějiny marxistického sociologického myšlení. Hlavní teoretickou disciplínou je pak obecná sociologie navazující na základní koncepci materialistického pojetí dějin a usilující o kritické přejímání a kritické přehodnocení významných teoretických koncepcí obecné sociologické teorie v zahraničí. Současně studenti projdou dostatečně kvalitní přípravou v těch předmětech, které buď přímo nebo jako disciplíny pomocné zajišťují nezbytnou znalost konkrétních metod a technik sociologického výzkumu, anebo umožňují kontakt s příbuznými a pomocnými obory. To se týká zvláště metod a technik sociologického výzkumu, matematické a symbolické logiky, statistiky, demografie, kulturní a sociální antropologie, sociální psychologie, teorie řízení a psychologie práce. Katedra sociologie usiluje o dialektické spojení teoretické a historické přípravy s přípravou v oblasti matematických a statistických metod a postupů. Cílem je dát posluchačům všestranný přehled a informaci o soudobých směrech, školách a koncepcích sociologie s důrazem na marxistické pojetí sociologie jako teoretické, sociálně kritické a humanitní disciplíny. Pojetí sociologie, které vychází ze základních předpokladů marxistické koncepce společnosti a jejího vývoje, ze základních principů marxistické dialektické metody, nevylučuje a neodmítá reálné výsledky, jichž bylo dosaženo v oblasti konkrétních metod a technik sociologického výzkumu, ani neodmítá použití a aplikaci moderních kvalifikačních metod. Současně však je proti fetišizaci kvantifikačních metod v sociologii, proti jednostrannému zdůrazňování technik a procedur v sociologii bez spojení se základními metodologickými a teoretickými principy obecné, teoretické sociologie.

Zvláštním problémem budování a rozvíjení sociologie na fakultě je otázka vztahu marxisticky chápané sociologie k sociologii rozvíjené a pěstované v kapitalistických zemích. Dnes již je jasné, že je neudržitelné ono pojetí, které chápalo sociologii vcelku jako buržoazní pavědu a logicky i fakticky nesprávně konstruovalo jen rozdíl mezi marxistickou a buržoazní sociologií. Sociologie v kapitalistických zemích není jen buržoazní a sama buržoazní sociologie je poměrně značně vnitřně diferencována. Mnozí sociologové v kapitalistických zemích chápou sociologii jako sociálně kritickou humanitní teoretickou disciplínu, jejímž úkolem je napomáhat k humanizaci a racionalizaci lidských vztahů. Takto chápaná so-

ciologie má být nástrojem sociální kritiky, má přispívat k odhalování pověr, predsudků, mýtů a iluzí, má napadat všechny formy útlaku, odcizení a oddlištění. Sociologie této orientace je nám velmi blízká a můžeme přes všechny dílčí výhrady a kritiku na mnohé navázat. Problémem je však dobře znát všechny současné základní významné směry i osobnosti světové sociologie. Nekritické přejímání jen některých směrů nebo díla jen některých významných sociologů a opomíjení nebo odmítání směrů či postav jiných vede k desorientaci, často také vytváří velmi falešné a jednostranné představy o skutečné situaci sociologie v kapitalistických zemích. Hrozí určité nebezpečí povrchního přejímání a osvojení řady termínů a kategorií, které používá sociologie v zahraničí. Mnohé pojmy a termíny ztrácejí svůj původní význam, vytržením z kontextu koncepce nebo určitého sociologického systému se z nich stává jakýsi módní pseudoprofesionální žargon. Často jsou určité pojmy a kategorie i v zahraničí používány nejednotně, jsou dvojnásobné nebo jsou předmětem kritik a výhrad.

Pro solidní a fundovanou informovanost o zahraniční sociologii je třeba, aby byla přístupná základní sociologická literatura. Naprosto nezbytné jsou zahraniční kontakty a styky, možnosti studijních krátkodobých i dlouhodobých pobytů v socialistických i kapitalistických zemích, kde je sociologie zvláště rozvinuta. V tomto ohledu však katedra sociologie nemá nijak zvláště příznivé podmínky. Byly zatím navázány styky především s polskými sociology. Větší rozmach kontaktů a pracovních styků je však závislý na tom, aby katedra sociologie měla možnost organizovat a provádět konkrétní sociologické výzkumy a aby její pracovníci měli možnost poznávat sami prostřednictvím zájezdů a studijních pobytů stav sociologie ve světě. Stejně tak je nutné, aby i studenti měli možnost studovat v řadě zahraničních zemí a mohli poznávat kladné i záporné zkušenosti z rozvoje sociologie i její teoretické a institucionální výstavby.

Současný stav sociologie na filosofické fakultě, nedostatečné podmínky materiální, technické i personální pro její úspěšnou práci a rozvoj ovlivní také vývoj sociologie v budoucích letech. Katedra sociologie na filosofické fakultě KU je vedle fakulty filosofické v Brně a v Bratislavě jednou z kateder, kde jsou vychovávaní a školeni kvalifikovaní sociologové, kteří již za několik let budou pracovat v průmyslu, zemědělství, na vysokých školách, v oblasti kultury. Všeobecný souhlas s tím, že sociologie je nutná a nezbytná pro náš průmysl, zemědělství a kulturu, ještě neřeší palčivé otázky přípravy sociologů na vysokých školách a zvláště pak nedostatky v materiálním, finančním a technickém vybavení sociologických pracovišť. Kromě těchto otázek je nutno řešit problém, jaký má být profil sociologa, v čem bude spočívat jeho činnost a práce v praxi, jaká má být diferenciac a specializace v přípravě sociologů na filosofických fakultách.

Přes všechny nejasnosti, nedostatek zkušeností lze již dnes poukázat na některé možnosti diferenciac a specializace podle přibližných potřeb a nároků institucí a podniků. Patnáctiletá přestávka ve studiu sociologie vyvolala naprostý nedostatek skutečně kvalifikovaných a vzdělaných sociologů. Jen menšina těch, kdo dnes

pracují v oblasti sociologie, má původní sociologickou přípravu a vzdělání. Ostatní přešli pracovat do sociologie z filosofie, ekonomie, historie, psychologie apod. Vysoké školy budou potřebovat určité množství učitelů sociologie, rovněž i vědecké ústavy a instituce potřebují určitý počet teoretických, odborných pracovníků. Pro oblast vysokých škol a vědeckých ústavů však bude třeba jen relativně menší počet absolventů. Budou-li realizovány základní a zvláště cílové zásady nové soustavy řízení průmyslu, obchodu a také zemědělství, pak by měla být i v těchto oblastech poptávka po kvalifikovaných pracovnících z oboru sociologie. Další sociologové by měli nalézt uplatnění ve sféře kultury a umění. Naprosto je sociologii ještě nedotčena oblast veřejné správy a politického řízení.

Když vycházíme z předpokládaných nebo odhadovaných potřeb řady oblastí veřejného hospodářského, politického a kulturního života, pak můžeme také alespoň přibližně odhadnout možnosti a potřebu různých typů školených a kvalifikovaných sociologů. Určitá menší část sociologů se bude po absolvování společného teoretického a metodologického sociologického základu specializovat na práci vědeckou a teoretickou nebo i pedagogickou v ústavech a na vysokých školách. Uvnitř této skupiny může být ještě užší diferenciací z hlediska profilu jednotlivých škol a podle vnitřního členění ústavů a institucí na jednotlivé odborné specializované disciplíny. Z hlediska tradic, současné a předpokládané situace filosofické fakulty KU bude určitou část studentů nutno orientovat na studium sociologie jazyka, literatury, umění a kultury. Tyto sociologické specializace nejsou u nás vůbec nikde rozvíjeny a rozpracovávány.

Další, asi nejpočetnější skupina studentů bude připravována pro praxi průmyslových a podnikových sociologů, a to i v obchodu i zemědělství. Přesný profil těchto sociologů ještě není v učebních plánech stanoven (na fakultě jsou teprve tři ročníky studentů sociologie). Předběžné úvahy jsou již však teď nutné. Tito studenti musí kromě základních znalostí sociologie průmyslu a podniku, teorie řízení a psychologie práce ještě projít řadou předmětů, které mají bezprostřední vztah k vlastní činnosti a k procesům, jež probíhají přímo v podnikové a hospodářské praxi.

Katedra sociologie na filosofické fakultě KU je proti jednoznačnému pojetí sociologa v praxi jako technika nebo manipulačního sociotechnického pracovníka. Na druhé straně však existuje určitý nesporně objektivní rozdíl mezi sociologem pracujícím na vysoké škole nebo v odborném ústavu a sociologem praktikem. Úvahy a diskuse o profilu sociologa praktika, sociotechnika nejsou ani předčasné, ani zbytečné. Všechny tyto problémy jsou zatím ve stadiu úvah. Sem patří i problém délky studia, možnosti spolupráce s Vysokou školou ekonomickou i problém postgraduálního studia.

Jiná možná specializace sociologické přípravy je spojena s budoucím rozvojem sociologie politiky a politických věd. To závisí na rozvoji této disciplíny na fakultě a zda jí bude určen úkol vychovávat a připravovat odborníky a teoretické pracovníky tohoto zaměření.

Sociology praktiky pro oblast kultury a sféru takzvaných masových komunikačních prostředků chce připravovat fakulta osvěty a novinářství. Katedra sociologie nechce a ani nemůže monopolizovat přípravu sociologů všech specialací a zaměření, v budoucnu však je nutné uvažovat i o rozvoji specializovaných sociologických disciplín, které mají vztah k divadlu, hudbě, filmu a televizi. Vypracování koncepce takového vývoje je nutné nejen kvůli koordinaci a spolupráci různých fakult a vysokých škol, ale je nutné také proto, aby nedocházelo k nerozumnému a neefektivnímu rozptylování prostředků v rámci vysokých škol. Vytváření velkého množství sociologických pracovišť bez dostatečného materiálního a finančního zajištění, bez kvalifikovaných sociologů, je jedním ze základních nedostatků rozvoje sociologie u nás v posledních letech. Tento vývoj tak nejvíce poškodil právě katedru sociologie na filosofické fakultě.

Úvahy o perspektivách, o možnostech vývoje sociologie a specializace výuky a přípravy sociologů samozřejmě odrážejí současný stav sociologie jak na filosofické fakultě, tak i v celém státě. Je to situace, která poznamenává sociologii a její vývoj a způsobuje, že mnohá řešení mají ještě předběžný a prozatímní ráz. Mnohé bude ještě třeba prověřovat, zkoušet, měnit a zdokonalovat. Rozhodující však pro další vývoj sociologie v ČSSR i pro vývoj filosofické fakulty KU, jako centra všech základních a důležitých společenskovedních disciplín, je, že byly přes všechny překážky a nedostatky vytvořeny určité institucionální, personální předpoklady, aby se sociologie jako významná moderní disciplína na filosofické fakultě KU znovu rozvíjela a pěstovala.

Od roku 1964 bylo již vykonáno mnoho práce. Byla připravena a zajištěna výuka sociologie. Katedra sociologie má dnes 8 odborných vědeckopedagogických pracovníků, jednu interní aspirantku a jednu technickou odbornou sílu. Katedra školí také dva aspiranty externí. Výuku pomáhá zajišťovat řada externistů z jiných kateder fakulty (z katedry psychologie, vědeckého komunismu, etnografie, ze Sociologického ústavu ČSAV nebo z jiných sociologických pracovišť). Pracovníci katedry sociologie se zúčastnili práce na vydání filosofického slovníku, kde zpracovali hesla z historického materialismu a ze sociologie. Tento slovník byl odměněn cenou nakladatelství Svoboda. Nyní se někteří pracovníci katedry účastní práce na vydání prvního sociologického slovníku. Péčí katedry byla vydána skripta ze sociální psychologie, do tisku byla odevzdána antologie překladů ze současné americké teoretické sociologie. Na podzim budou odevzdána do tisku skripta metod a technik sociologického výzkumu. Členové katedry se podílejí i na překladatelské činnosti, zejména překlady z polské sociologie. Pracovník katedry sociologie dr. Jan Sedláček přeložil již 4 významné práce čelných polských sociologů do češtiny.

V rámci státního badatelského plánu výzkumu katedra sociologie zpracovává výzkumný úkol z dějin světové sociologie se zaměřením na problematiku sociální role. Kromě tohoto základního úkolu katedra sociologie připravuje v rámci státního badatelského plánu výzkumu několikiletý výzkum politické aktivity a politických

postojů studentů Karlovy university. V současné době se vypracovává základní teoretický projekt tohoto výzkumu. Kromě práce vědecké, pedagogické rozvíjejí pracovníci katedry také intenzivní činnosti popularizační v tisku, v rozhlasu i o televizi a v rámci Socialistické akademie. Výsledkem práce katedry sociologie je také předkládaný sborník statí a studií, v němž pracovníci katedry publikují dílčí studie, které jsou součástí státního badatelského plánu výzkumu z dějin světové sociologie a současné světové sociologie. Katedra spolupracuje s Ústavem marxismu-leninismu pro vysoké školy, mnozí její pracovníci jsou účastníky a konzultanty výzkumu, které organizují různé ústavy i stranické orgány.

Pro další rozvoj vědecké, teoretické, pedagogické i popularizační činnosti je nutné, aby katedře sociologie byly vytvořeny daleko lepší podmínky, aby byly rychle uspokojeny její oprávněné materiální, technické i personální požadavky. Splnění těchto požadavků může vytvořit takové předpoklady, které jsou nutné pro to, aby práce a činnost katedry byla na výši v souladu s významem a úlohou, kterou hraje a má hrát filosofická fakulta KU a její společenskovědní pracoviště.